

Érvek jelenkori irodalomtörténethoz

Úgy látszik, nemcsak az országos labdarúgó bajnokság elsőosztályában ugrottak élre a vidéki csapatok — a kolozsvári, craiovai, nagyváradai, marosvásárhelyi román művelődési hetilapok és folyóiratok is egészséges versenyre kelnek a fővárosiakkal. Évekkel ezelőtt többnyire azzal hívták fel magukra a figyelmet, hogy személyi vagy csoportérdekektől vezérelve bele-belecsíptek egyik-másik „testvér“-lapba, vagy azok csipkelődéseire válaszoltak, sértődöttek. Ma aki nem olvassa például a Tribunát, szegényesebb képet kap a kortárs román irodalmi életről, nem élvezheti hétről hétre a Păunescu-interjúk szellemi izgalmát (az interjú-alanyok között, a D. R. Popescu irányította kolozsvári hetilap következetes irodalompolitikájának megfelelően, nemrég négy romániai magyar író is szerepelt: Bálint Tibor, Fodor Sándor, Kányádi és Páskándi; de ugyanilyen mértékben érdekelhette a magyar olvasót is az Augustin Buzurával készített, gondolatgazdag, korántsem szokványos beszélgetés). Egyrészt arról van szó, hogy a fiatalok, az Echinox diáklap égisze alatt vagy éppen a Tribunában indultak felnőtte érnek, s hovatovább pótolni tudják azt a veszteséget, amely a fővárosba távozás folytán a helyi román irodalmi életet érte (A. E. Baconskytól Ioan Alexandruig, Nicolae Balotától Ana Blandianáig tekintélyes listát állíthatnánk össze a Kolozsvárról elkerültekről), másrészt a legnevesebb bukaresti és „vidéki“ szerzők — köztük az innen kirajzottak — visszatérnek, jelen vannak a Tribuna hasábjain.

Az elmúlt hónapokban — immár január óta — figyelemre méltó véleménycserének lehettünk tanúi a lap harmadik oldalán, a valósággal rovatát önállósult ankétján köszönhetően: ezúttal is országsszerte ismert kritikusok, irodalomtörténészek, publicisták részvételével folyt a vita a jelenkori román irodalomtörténet megírásának szükségességéről, lehetőségének módozatairól (Argument pentru o istorie a literaturii române contemporane). A kérdés nem először vetődik fel, I. Negoitescu évekkkel ezelőtt közzé is tette szintézis-tervezetének vázlatát a Familiában, s a többé vagy kevésbé sikerült kísérletek, előzmények sorában az ankét résztvevői megemlítik Al. Piru Panorama deceniului literar românesc 1940—1950, Dumitru Micu és Nicolae Manolescu Literatura română de azi (1965) című kötetét és a legutóbb heves kritikai visszhangot kiváltott irodalmi kislexikont, Marian Popa nagy és vakmerő — súlyos hibái ellenére is egyesekben tiszteletet ébresztő — vállalkozását (Dicționar de literatură română contemporană, 1971).

Egy-két véleményről eltekintve, a felszólalók többsége időszerűnek, sőt megvalósíthatónak, tehát megvalósítandónak véli a kortárs román irodalom szintézisének megírását, s ezt a nézetet nemcsak a román, hanem az idézett francia példakkal is alátámasztják. (Jó néhány fejezet ugyancsak megjelent már, szakfolyóiratokban, a készülő mai magyar akadémiai irodalomtörténetből.) Persze, a tör-

ténelmi előmunkálatok, társadalomtörténeti felmérések, összefoglalások, írószövegségi és egyéb dokumentum-közlések, személyes visszaemlékezések megkönnyítének a munkát, bár sem Eugen Lovinescu, sem George Călinescu nem vártak annak idején a segédeszközökre, nem törődtek a várható reakcióval. (Érdeemes megjegyeznünk: Ion Chinezu 1930-ban írta meg romániai magyar irodalomtörténetét, amikor még igazán nem volt mire-kire támaszkodnia a romániai magyar irodalomtörténésznek sem!) Ideológiai és esztétikai bátorság kell hozzá — írja Zaharia Sângeorzan —, hogy a közelmúlt és a jelen irodalmának történetét megírja valaki, a veszélyek ugyanis nem lekicsinyelhetők: ha tévedsz, az oroszlán barlangjába dobnak; de nem is kell feltétlenül tévedned, hogy hasonló fogadtatásban részesülj. Mégis, az ilyenfajta munka szépségét, irodalomtörténeti jelentőségét éppen az úttörés adja, egyes kortársak kicsinyes sértődöttségéért kárpótolhat értékeitel igazolódása. E. Lovinescu és G. Călinescu, sőt Ion Chinezu kísérlete is így vált sok tekintetben időtállóvá, az utókor emlékezésére is érdemessé; a lesben álló, „prédára leső” pamfletisták „halhatatlansága” mindössze egy-két hét, legfeljebb néhány hónap.

Valamennyi megszívlelendő észrevételt, érvt nem idézhetjük itt, a nekünk legfontosabbakra, a romániai magyar irodalom és irodalomtörténet alakulása szempontjából leglényegesebbekre azonban röviden ki kell térnünk. Aligha véletlen, hogy anyagszerűségében, tárgyilagosságában, szakmai komolyságában éppen a Dumitru Micu hozzászólása példamutató: Manolescuval közösen írt könyvének tapasztalatai, sokéves munka eredményei alkotják megállapításainak aranyfedezetét, nem pedig a legfrissebb olvasmány, valamiféleképpen divatos szempont szüli „ötleteit”. D. Micu elsődleges feladatnak tekinti a nemzeti irodalom nemzetközi viszonyítását — mind az értékek reális mérése, mind az irodalmi fejlődés történelmi betájolása érdekében. Hasonlóan fontos a folytonosság megállapítása, a jelenkori törekvések és a nemzeti hagyományok összefüggésrendszerének megállapítása. Elméletileg ebben természetesen nincs semmi új, annál jelentősebb e szempontok gyakorlati alkalmazása; nem látványos párhuzamok, hivatkozások révén, hanem egy korszak értékeinek és értéktelen műveinek szétválasztásában, a bátor szókimondásban. Az irodalomtörténésznek — Mircea Zăciu hívja fel erre a figyelmet — tudnia, mernie kell rostálni: „A feledés nemcsak az egyén szempontjából hasznos képesség, némelykor egy kultúrának is szüksége van rá.” Am Zăciu éppen-séggel nem a megbocsátás értelmében érzi szükségesnek a feledést, hanem egy reális érték-hierarchia kialakítása érdekében. Ami tehát egy időszakban túlzottan előtérbe került, azzal ma szembe kell néznünk, vajon megérdemelte-e és megérdemli-e még figyelmünket.

Az 1944—1971 közötti időszak irodalmát, de még az 1960-ig terjedő szakaszt, sőt a negyvenes évek végétől az ötvenes évek közepéig tartó szakaszt sem lehet globálisan megítélni, a művek és a korabeli lapok újraolvasása viszont felfedi a reális érték-hierarchia időleges felborulását, ál-nagyságok pünkösdi királyságát, igazi tehetségek megbicsaklását is. Improvizáló publicisták mérlegkészítései után az igenis történelmi szempontú elemzés nem mentegetheti a hazai proletkult torzításait, a román irodalom történetének „A. Toma pillanatát” (Z. Sângeorzan kifejezése), amikor Argezi, Blaga, Voiculescu, Ion Barbu téves irodalomtörténeti megvilágításban szerepel, Titu Maiorescut fantomnak minősítik, Sadoveanut pedig nem a Nicoară Potcoavă képviseli. (Vajon nem hasonló-e A legmagasabb hőfokon pályafutása is — szemben mondjuk a Réz Mihályék kóstolójával?) Dumitru Micu, Zaharia Sângeorzan, Mircea Zăciu, Mircea Iorgulescu, Virgil Ardeleanu, Adrian Păunescu, Laurențiu Ulici, Constantin Culeșan cikkei arról győznek meg, hogy a román

irodalom sokkal következetesebben nézett és néz szembe a maga proletkultus szakaszával, kérlelhetetlenebb az ötvenes évek ál-értékeivel szemben, mint a romániai magyar. Sängeorzan természetesnek tartja, hogy az írók tévedéseiben ne csak maguk az írók marasztaltassanak el, hanem azok a kritikusok is, akik Ion Barbu ellen pamfleteket írtak, Arghezi művét „A rothadás költészete vagy a költészet rothadása” cím alatt „elemezték”. (Gaál Gábor „pöre”, vagy Szabó Gyula szerencsésebb kimenetelű vesszőfutása a Gondos atyafiságért nem rokon jelenség-e?) Az irodalomtörténet megköveteli a jelentéktelen művek és alkotók elfeledését, de nem tűri, nem tűrheti a kárt okozó hibák, egy egész irodalom fejlődésére kiható vétkek elhallgatását. A fiatal írónemzedék számára, mondja az egyik hozzászóló, feltétlenül szükséges ennek az ellentmondásos időszaknak a részletes bemutatása, hiszen ők csak most, George Macovescu, G. Ivaşcu, Zaharia Stancu, Marin Preda publicisztikájából, Titus Popovici emlékezéseiből ismerik meg azokat az éveket.

Az anket résztvevői nagyjából megegyeznek abban, hogy a román irodalom történetében 1960, különösen pedig 1965 után, az ország társadalmi-politikai életének alakulásával összehangzó alkotói légkörben, az előző szakaszokat messze meghaladó jelentőségű új művek születnek, nagy tehetségű fiatal írók jelentkeznek. „A megvalósítások, különösen pedig a vívódások, keresések aspektusából nézve, ezek az évek állják az összehasonlítást a román irodalomtörténet és az egész román kultúra történetének leggazdagabb pillanataival” — állítja Dumitru Micu. (Vajon a romániai magyar irodalom egészen más belső törvények szerint fejlődött? — kérdezhetnénk a tények és bizonyítások helyett ma is deklarációkkal beérő, improvizáló publicistáinkat.)

Ennek az új irodalompolitikai — és bizonyára irodalomtörténeti — szakasznak a jellemzéséhez az itt idézett anket is hozzátartozik. És ahogy az ötvenes években, egy nehéz időszakban, a Steaua töltött be irodalomtörténeti szerepet a költészet valódi értékeinek támogatásában (D. Micu), valószínű, hogy a mai Tribuna sem csak „helytörténeti” érdekesség marad az utókor számára.

KÁNTOR LAJOS

Kozma István: Avasiak

Egy három évvel ezelőtt megjelent könyvre szeretnék visszatérni néhány gondolattal. Azért csak ma, mert jelentőségének megértéséhez olvasóközönségünk számára egy 1971-ben napvilágot látott magyar nyelvű mű (L. Sz. Vigotszkij: *A magasabb pszichikus funkciók fejlődése*) és ugyanezen szerző *Opere alese* címen ugyancsak 1971-ben megjelent román nyelvű munkája nyújt támpontot. S hogy az aktualitás bonyolult lelki mechanizmusát még tovább bogyozzuk, mindjárt az elején hangsúlyozzuk, hogy ez a Vigotszkij-kötet oroszul is csak 1960-ban jelent meg, a szerző halála után 26 évvel. Múlt és közelmúlt, a ma és a tegnap, a tegnapi lélektan megelőző tegnapelőtti furcsa dinamikájából szövedik tehát Vigotszkij könyvének varázsa, egy kicsit emlékeztetve Mihail Bulgakov újrafelfedezett drámáinak furcsa, sorsukban is érdekes világára.

A könyv, amelyhez hozzászólunk, Garai László munkája.* Lényegileg kísérlet és egyben vázlat egy marxista lélektan megteremtésére. A szerző saját kísérletét szerényen a „Vigotszkij-iskola” kiegészítésének tekinti — ezért szólhatunk hozzá csak azután, hogy maga Vigotszkij is hozzáférhetővé vált a nagyközönség számára.

Vigotszkij 38 éves korában, 1934-ben halt meg. Tanításai hosszú szünet után, a XX. kongresszus idején kezdtek előredézni Csipkerózsika-álmukból. Cikkei csak elvétve s részben külföldön jelentek meg. Fő tanulmánya és előadásai jórészt kéziratban maradtak évtizedekig, s csak 1960-ban jelentek meg először oroszul Lurija, Tyeplov és Leontyev gondozásában. Szellemi dialógusa, melyet nagy polgári partnereivel, Kurt Levinnel és Piaget-val folytatott, nagyrészt monológgá vált, hiszen amikor végre gazdájuk életét túlélve kiszabadultak különböző íróasztalfiókókból, az egyik partner (Levin) már nem élt, a másik, „a nagy öreg”, már régen nem az, akivel ő akkor vitakozott. Piaget fejlődése éppen szellemi nagysága folytán oda kanyarodott, hogy sok mindent másként lát, mint amikor Vigotszkij még a társadalmi szempontot kérte tőle számon. Az általa bírált behaviorista, strukturalista, freudista iskolák értékelését pedig sokan — köztük szerzőnk, Garai László is — újra és újra elvégezték, mégpedig egyre gazdagodó kölcsönhatásokkal a bírálók és bíráltak között. Ma már eleve nem munkál, iskolák, sőt társadalmi rendszerek és világnézetek határai fölött is hat az a dialógus, amelyben Rubinstein szovjet pszichológusnak a személyiségről szóló megfogalmazását egész szellemi csoportok arculatára is indokoltnak látszik kiterjeszteni. „A külső okok a belső feltételeken keresztül hatnak”, vagyis bővebben kifejtve: „Mivel a belső feltételek, melyeken minden pillanatban mint prizmán megtörnek a személyiséget érő külső behatások, a korábbi külső kölcsönhatástól függően

J.-J. ROUSSEAU: A társadalmi szerződés. — „Szerződést javasolunk igazságos feltételekkel.” Ezzel a Vergilius-móttóval kezdi Rousseau legtermékenyebb korszakában írt és legnagyobb visszhangot kiváltott művét, amely éppúgy hatott századának francia polgári forradalmáira, mint a költő Csokonai világszemléletére. Az abszolutizmus korának minden lényeges problémájához hozzászól, a közakarattól egészen a kormányformákig, ma is élvezetes stílussal. A lázadó, mindig új utakat kereső emberi szellem egyik büszkesége juthat el a Téka-sorozatban az olvasóhoz Mikó Imre tolmácsolásában és tartalmas-tömör előszavával. (*Kriterion, 1972.*)

MÁRTON GYULA: A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai. — Az évtizedek óta kutató nyelvészprofesszor könyve a nyelvi érintkezés szakirodalmát gazdagítja. Tártya a moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatás vizsgálata. Bőséges és értékes adatanyaga — 2730 szócikk — önmagában is a munka jelentőségét bizonyítja. Ezt a mennyiségében is imponáló anyagot a szerző változatos szempontok szerint tanulmányozta. A feldolgozás eredményeit külön szókészlet-tani, jelentéstani, hangtani és alaktani fejezetben olvashatjuk. És mindezek mellett a nyelvföldrajzi szempontot is értékesíti: nyelvtérképeken ábrázolja sok jelenség elterjedését. A nyelvi konkrétumokban ennyire gazdag könyv a nyelvmelet számára is értékes forrás. (*Kriterion, 1972.*)

Modele de analize literare și stilistice. Ediție îngrijită și prefațată de Al. Nanță. — Ebben a jól megválogatott tanulmánykötetben neves román irodalom- és nyelvtudósok (mint például George Călinescu, Tudor Vianu, Garabet Ibrăileanu, Boris Cazacu) dol-

* Garai László: Személyiségdinamika és társadalmi lét. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

TÉKA

gozatait olvashatjuk. A közös téma: az irodalmi alkotások vizsgálata. Anyaguk szerint a tanulmányok átfogják a román irodalmat Ion Budai-Deleanutól Zaharia Stancuig. Az elemzések módszereivel foglalkozó elméleti dolgozatok mellett a konkrét kutatások eredményeit bemutató tanulmányokban is sok értékes észrevételt olvashatunk az elemzések technikájáról. A kötettel a szerkesztő mintát és példát szeretne adni mindazok számára, akiknek mindennapi kenyerük az irodalmi alkotások vizsgálata vagy oktatása. (*Albatros, 1971.*)

The American Almanac (for 1972). — A világ egyik legteljesebb és egyben legkönynyebben használható statisztikai évkönyve. Az Egyesült Államok viszonylatában „mindent” tartalmaz, ami statisztikailag kifejezhető, s egyben jó néhány világviszonylatú adatsort, hogy lehetővé váljék az összehasonlítás, az arányok érzékelése (például a fegyverkezési kiadások esetében). Kitűnő kritériumok alapján csoportosítanak, s a jó táblázatok mennyisége maga is minőséget jelez. A környezetszennyeződéssel kapcsolatos adatok csoportosításának rendezelve például bőbeszédű tanulmányoknál konkludensebb ökológiai tanulságokat sugall. Ez a kiadás az elmök-választás évére készült. A mitikus hőssé előlépett „little guy” (átlagember) lehetőséget kap a kortések minden adátának ellenőrzésére. Egyébként is nagy teret szentelnek a választási statisztikák bemutatásának; általában a politikai és történelmi statisztika a kötet erősségei közé számítható. (*Grosset and Dunlap, 1971.*)

GEORGES POLITZER: A filozófia és a mítoszok. — A kötet a Magyarországról elszármazott, a hitlerista megszállóktól kivégzett kiváló marxista, antifasiszta gondol-

alakulnak ki, ezért az a tétel, hogy a külső hatások effektusa a behatásoknak kitett személyiség belső feltételeitől függ, egyben azt is jelenti, hogy a személyiségre irányuló minden külső behatásnak pszichikus effektusát meghatározzák egyrészt a személyiség fejlődésének története, másrészt a személyiség belső törvényszerűségei“ (*Lét és tudat*).

Ez a belső folyamat ma már a szellemi integrálódás felé vezet. Egy régebbi *Korunk-tanulmányban* (1971. 9.) éppen arról szoltunk, hogyan halad a mai lélektan fejlődése a lélektani iskolák felől a lélektan felé. Hogy ez a szűletőben levő lélektan egyre inkább humanista, optimista, sőt marxista szellemű, az nem véletlen. Eppen tárgyának, az embernek, századunk poklait megjárt milliőinak öntudatosuló vágya ad dobogót a régen meghalt zseniális pszichológus, Vigotszkij oly sokáig némaságra kárhoztatott tanításának. Írásai újraéledve így teljeseznek ki ma élő jelentős tudósok tevékenységében iskolává.

Garai könyvéről beszélve azért kellett először Vigotszkijról szólni, mert ő ezt az elméletet fejlesztí tovább. Könyvét ő is a polgári, többé vagy kevésbé materialista jellegű iskolák, irányzatok kritikájával kezdi, de vitatkozik azzal a dogmatikus tanítással is, amely marxista oldalról kérdőjelezte meg egy önálló pszichológia szükségességét. Ez a kérdőjel a dogmatizmus szövődményeként sokáig ott lebegett az egész szocialista, de elsősorban a szovjet pszichológia felett. Főként a negyvenes években túlzott fiziologizmust értettek materialista szemléleten; tudományosságot igényeltek mindenk fellett, de egyoldalúan a tudatjelenségekre szorítkoztak. Egyes kérdéseket nemcsak a helytelennek ítélt elméletek, hanem a számukra veszélyessé válható egész kutatási területek kivágásával vetettek el.

A szigorúan világnézeti kritika sok mindent tisztázott, de egyben körülményes óvatosságra kényszerítette a fogalmazásban a szovjet pszichológia nagy klasszikusait, mint amilyen Rubinstein, Tyeplov, Leontyev, Szmirnov. Köztük olyanokat is, akik a harmincas években még Vigotszkij személyes előadásainak és kutatásainak a hatása alatt voltak. A szovjet akadémia 1950-ben megtartott egyesített tudományos ülésszaka volt az ember biologizálásának egyik határköve. Az itt elhangzott, sok szempontból helyes, de túlzó kritikák hatására — Fegyoszejev szavaival élve — „egyed tudósok fel akarták oldani a pszichológia tárgyát a magasabb rendű idegműködés fiziológiájában”. Szerencsére a fejlődést nem lehet megkötni a szabad véleménycserét megbélyegző címkék osztogatásával. Nem egészen másfél évtized múlva, 1962-ben, egy újabb tanácskozáson, melyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája több más tudományos intézettel közösen hívott össze Moszkvában, már Vigotszkij neve és tanítása többször szerepel.

A materializmus átmeneti vulgarizálódását idézte elő az is, hogy a kísérletezés számára a lélektanban legveszélytelenebb anyag, az állatok tanulmányozása, világszerte hálás területnek bizonyult. Polgári és marxista laboratóriumokban egyaránt szaporodtak a patkány-, kutya- és majomkísérletek,

melyek minden hasznosságuk mellett elsősorban az evolucionista, természetes fejlődés kérdéseire szolgáltattak használható anyagot. Vigotszkijt pedig éppen a sajátosan emberi lelki fejlődés foglalkoztatta, szembeállítva a naturalista fejlődéssel a *kulturális fejlődést*, ami nála csaknem a magasabb pszichikai funkció szinonimájaként szerepelt. Ez a fejlődés történelmi-társadalmi feltételek közt mint az emberi természet humanizálódása megy végbe a tárgyi tevékenység során. Közvetítője a felnőttek nevelőhatása a gyermekre s a belső érés és külső hatás összjátéka során kialakuló beszéd, mellyel a gyermek lassan birtokába veszi nemcsak a körülötte lévő világot, hanem egyre tudatosabban alakítja saját fejlődését is.

A humanizálódott természetben a biológiai életfenntartás szükséglete egyre inkább csak társadalmi összefüggésében érthető meg. Az alapszükséglet minden egészséges személyiség olyan általános összetevője, amely különböző partikuláris hatásoktól determinált különböző egyéneknél a sajátos egyéni fejlődés során a legváltozatosabb személyiség-képletekké konkretizálódik. Vigotszkij és Garai egyaránt arra töreksenek, hogy az alapszükséglet, az emberi sajátosság ne essék az elvontság vagy a tudományos általánosítás áldozatául. Szabadság-szükséglet mint a tárgyi környezetben gyakorolt hatalom, alkotási vágy, érzelmi kötődések — mindezek nélkül nincs specifikusan emberi alapszükséglet. Ezen a ponton kapcsolódik Garai gondolati továbbfejlesztése a „Vigotszkij-iskola”-hoz. Míg Vigotszkij a történelmi-társadalmi szempontot az egyéni fejlődésben, a gyermek kulturális fejlődéseként a *tárgyi tevékenység* elemzésével jellemezte, s követői (elsősorban Leontyev), ha késve is, de a filogenezisben ennek segítségével magyarázták az emberi fokozat elérését, Garai rámutat arra, hogy Vigotszkij számára a társadalom eleve adott, az egyén fejlődése mintegy premisszaként ebben megy végbe. Garai viszont éppen azt boncolgatja, hogyan alakul ki az egyén bekapcsolódása a társadalomba. A filogenezis és az ontogenezis során egyaránt hasznos ez az újabb viszonyulás az alaphoz, az eddig természetesnek vett jelenség keletkezésének kutatása. Így vezet be Garai a Vigotszkijtól átvett tárgyi tevékenység mellett a *személyi viszony* kulcsfogalmát, melynek segítségével a lelki mechanizmusok kialakulásának még mélyebb megértését vázolja fel.

A tárgyi tevékenység elemzése feloldotta a polgári pszichológiában elkerülhetetlennek látszó biopszichológiai paralelizmust az elemzés során feltárt *funkcionális rendszerek* keletkezésének és működésének visszacsatolósos körfolyamatában. A személyi viszony elemzése több hasznos megállapítás mellett analóg módon azt a látszólagos párhuzamosságot is fel tudná oldani, hogy az egyéni szabadság és a társadalmi determinizmus sokat vitatott kérdései közt még marxista gondolkodóknál is előfordul. A célok megértése, a résztvétekenységek során alkotó jellegű szabad döntések, a társadalmilag determinált alternatívák közül az egyéni választás, az egyéni múlt hatására kialakult eszmei komponens a döntésben — mindez jellegzetesen emberi. Hogy

kode írásaiból ad válogatást. Politzer, aki a Francia Kommunista Pártnak és Központi Bizottságának tagjaként küzdött az eszmék barikádjain és az ellenállás soraiban, érthetően különös hangsúlyt helyezett a fajelmélet és a fasiszta ideológia bírálataira. A *forradalom és ellenforradalom a XX. században* című, illegálisan megjelent tanulmányában Alfred Rosenberg náci főideológus Párizsban tartott előadására ad megsemmisítő választ, A *felvilágosodás filozófiája és a modern gondolkodás* című írásában pedig kimutatja, hogy a dialektikus és a történelmi materializmus az örököse a felvilágosodás nagy hagyományának. Politzer Bergson-elmélete és a freudizmust kritikailag boncolgató tanulmánya mindmáig megőrizte érvényét, és értékes segítségnyújt e felfogások mai értékelésében. (Kossuth, 1972.)

DR. KÓS KÁROLY: A vargyasi festett bútor. — Hézagpótló, monografikus híradás népművészetünk egyik, mármár eltűnőben lévő ágáról; a vargyasi bútorfestőasztalos-iskola tudományos feltárása, helyének, jelentőségének kiszabása, festékek, festési technikák, díszítőelemek és kompozíciók „titkainak” bemutatása; méltó elismerése egy festő-asztalos család közel öt évszázados tevékenységének. A szerző rajzaival és fényképeivel gazdagon illusztrált kötet szépségét a nyomdatechnikai kivitelezés szűrkesége homályosítja el. (Dacia, 1972.)

ANA BLANDIANA—ROMULUS RUSAN: Convorbiri subiective. — A tehetséges fiatal író-házaspár kötetbe gyűjtötte azokat az irodalmi rangú interjúkat, melyeknek jó részét a *Viața studentescă* közölte az utóbbi években. A mai művészeti, irodalmi és tudományos élet legkülönbözőbb ágai-

TÉKA

nak vezető személyiségeit szövegezzük meg, például Grigore C. Moisil, Al. Rosetti, Petre Ștefănescu-Goangă, Marin Preda, Liviu Ciulei, Mircea Maliță. Változatos, intelligens kérdéseik a mai művelődés és tudomány valóságára, problémákra, eredményekre, hibákra, különféle nézetekre irányítják a figyelmet. Mit ért a műegyetemi hallgatók általános műveltségén? Milyen mértékben járult hozzá az iskola az ön művészeti alakulásához? Mi a véleménye a román film-művészetéről és színházról? Hogyan értékeli az olvasói közvéleményt? Hogyan jellemzné vázlatosan a román kultúra mai állását? Mi az Akadémia jelenlegi profilja? E kérdésekről, a kérdezett személyiségek kompetenciájából adódnak az őszinte, lényegre tapintó feleletek, magyarázatok, vélemények. Ilyennek képzeljük az interjút mint műfajt a jelenkori irodalomban. (*Albatros, 1972.*)

TADEUSZ RÓZEWICZ: Halál régi díszletek között. — Az ismert lengyel író kisregényének hőse kisember, aki meg akarja érteni azt a világot, amelyben él. Nyugdíjas, amikor megtakarított pénzén Rómába látogat, s a „régie díszletek” között gondolkodik, töpreng a látottakon, mosolyog, és próbálja megfejteni mindazt, ami körülveszi. Fejtegetései középpontjában mindig a valóság áll. Halála előtt érti meg a világ valódi arculatát, felfedi maga előtt azt, amit a díszletek takarnak. Összeomlik az a varázs, mely ideig-óráig hatalmába keríti az embert; a regény hőse rájön, hogy egész életét olyan jelképek között élte le, amelyeknek kevés közül van a valósághoz. Kitutat nem lát, de emberi méltóságát mindvégig megőrzi: így lesz a kisemberből „hős”, az élet egyszerű hőse, amilyenből sok van a világban, de talán mégsem elég. (*Európa, 1971.*)

a nagy társadalmi struktúrák és az egyén bekapcsolódását közvetítő mikrostruktúrák, az egyént közvetlenül körülvevő alakító, számára a társadalmi örökséget átszűrő kicsoportok hogyan formálják kölcsönhatásukban az egyéni életutat — éppen ezt mutatná a személyi viszony részletes elemzése! Egyéni életünk és társadalmi meghatározottság természetesen egymástól nem független, de éppen összefüggéseit és mechanizmusait lehetne lélektani elemzéssel feltárni s így harmonikusabb összemenetést teremteni társadalom és szabad emberi akarat között.

Garai könyvéből csak egy kérdést ragadtunk ki, s annak megközelítéséhez Vigotszkij tanításaiból még inkább csak azt, amihez a személyi viszony kérdése kapcsolódik. A tömör, sőt nehéz gondolatokkal terhes műről nem is célunk ahhoz fogóbb ismertést írni. Számomra természetesen éppen az a megkapó, hogy a Vigotszkij-iskola legtermékenyebb továbbfejlesztése a magyar pszichológusnál, Garainál, pontosan egy kritikai felismerés: Vigotszkij tanításának nincs még szociálpszichológiája... Garai könyvének szerintünk éppen az a jelentősége, hogy a személyi viszony elemzésével ennek a marxista szociálpszichológiának a megteremtését teszi lehetővé. Hans Hiebsch, Manfred Vorweg és mások a marxi kooperáció fogalmából kiindulva már megkísérelték ezt. De szerintünk Garai tovább jutott a maga „vázlatában”. Eljutott ahhoz az *alapegységhez* (nem elemhez!), melynek segítségével mind az emberi fejlődés fokozatai, mind a ma ható emberi gyakorlat számos tevékenysége s köztük hibáik megérthetők. Ezen a végső tényezőn, a személyi viszonyon Garai olyan társas viszonyt ért, amely „az egyed élettörténete során realizálódik oly módon, hogy a kettő bizonyos vonatkozásban kölcsönösen meghatározza egymást: az egyedi életút menetétől függően alakul a társas kapcsolat”.

Ennek vizsgálata egyfelől lehetővé teszi az állati és emberi lét meghatározottságában a közösnek a feltárását a filogenezis során (így méhek, hangyák, társas madarak, majmok evolúciós szintjein át), majd azt az emberi többletet, melynek egyik leglényegesebb sajátossága, hogy a társas viszonyokat betöltő személyek bizonyos időpontokban *forradalmi módon átstrukturálják* saját társadalmi viszonyait. „Az ember személyi viszonya olyan viszony, melyet az emberi tárgyak elsajátításának személyes története determinált, egyben olyan tevékenyen alakított viszony, amely a személyiség további élettörténetét meghatározza” — írja Garai.

Mint ahogy Vigotszkijnál a kulturális fejlődés során az ember urává lesz saját fejlődésének, úgy Garainál lehetővé válik a személyi viszonyokban alakuló jellem vizsgálata; ezzel együtt pedig számtalan, társadalmilag fontos kérdés tárgyalása. Itt érvényesül a szociálpszichológiai szemlélet termékenysége: „A szociálpszichológia arra a kérdésre keres választ, hogy a társadalmi lét objektív története során kialakuló társadalmi struktúrák hogyan mutatnak adekvát megfelelést a bennük különböző funkciókat betöltő személyiségekkel.”

Az elméleti hasznon túlmenően nemcsak a társa-

dalmi determináció és egyéni kezdeményezés, vagy modern fogalmazásban a struktúraszervező hatás a csoportra s a mikrostruktúrában az egyén alakulása válik világosabbá, hanem sok nevelői probléma és közéletünk nem egy mindennapi kérdés is. A személyi viszony szerepének elemzése éppen a személyiség aktív szociálpszichológiai funkcióját tisztázhatná a társadalmi lét meghatározó hatása közepette. „Valószínűleg a jellem nevelésében sem az alkalmazkodásra kényszerítés érhet el hatást, hanem a mód, ahogyan szociálpszichológiai közege a gyermek lázadásait fogadja.”

Elősorban a nevelés, mégpedig nemcsak az iskolai nevelés, hanem az egyre több gonddal és gyakorta kudarcral folyó családi jellemnevelés nyerhetne Garai „vázlatá”-nak részletes és a nagyközönség számára is hozzáférhetőbb, oldottabb megfogalmazásából. Hiszen mindannyiunk problémája például gyermekünk, unokáink akarati fejlődése, amelyről a szerző ezt mondja: „Ha sikerül a felnőttekből álló vagy a felnőttek által mozgatott közegek megkülönböztetnie a gyermek megalapozott és megalapozatlan lázadását, oly módon, hogy előbbi esetben elősegíti, hogy a gyermek életkori változásának megfelelően alakítsa át személyi viszonyainak szerkezetét, utóbbi esetben viszont megfelelő büntetéssel eléri, hogy a gyermek vállalja tetteért a felelősséget — e feltételek esetén a jellemnevelés eléri hatását. Ehhez azonban legalábbis két szociálpszichológiai összefüggést kell ismerni: a) az objektív társadalmi feltételek által alternatíván lehetővé tett társas viszonystruktúrák közül melyik életkornak melyik viszonylag legmegfelelőbb; b) milyen társas viszonystruktúra és hogyan alakítja ki a fejlődő személyiségben azt a motivációt, amely az alkalmazott büntetésnek éppen a felelősség vállalására ösztönző hatást biztosít (nem pedig ellentétet, mint a nevelési gyakorlatban annyiszor megesik).”

A végzetesség szemlélete ellen küzdünk a nevelésben és a közéletben, amikor a köztudatba hozzuk a korszerű marxista társadalomlélektan legfőbb eredményét: a személyi viszonyok közt cselekvően alakuló személyiség pozitív értékelését.

Váróné Tomori Viola

Fizikus szemmel a jövőről

A jelenkori tudomány értelme — szoros kapcsolatban az emberiség létének értelmével — nem határozható meg hitelt érdemlően hosszútávú prognózis nélkül. Ehhez azonban minden kutatónak és szakembernek egyaránt meg kell éreznie a tudomány fejlődésében az idő jövőt hozó „szelét”, kiindulópontként használva Einstein századának alapvető eredményeit, amelyek forradalmasították a tudományos gondolkodást és a kutatás módszerét.

Felmerül a kérdés, hogyan lehet otthonos a min-

RUDI SUPEK: Soziologie und Sozialismus. Probleme und Perspektiven. — A zágriai professzor esszégyűjteményében foglalt írások többsége a hatvanas évek elejének időszerű kérdésére kínál választ. Mi a viszony a marxizmus és a szociológia között? Lehetséges-e egy marxista szociológia kidolgozása? A tanulmányok nemcsak az elmélet síkján jelentkező igényt igyekeznek kielégíteni, hanem hézagpótló szerepet voltak hivatottak a szociológia egyetemi oktatásában betölteni. Rudi Supek könyve három részre tagolódik. Az elsőben a szociológia és a szocializmus viszonyát taglalja, és megkülönböztetett figyelmet szentel az elidegenedésnek. A másodikban a munka humanizálását vizsgálja az automatizálás feltételei között, a harmadikban pedig a személyiség és a kultúra összefüggéseit elemzi. A kötet esszéit az alkotó marxizmus, a szocialista humanizmus eszméi jele jellemzi. (Rombach, 1971.)

MILAN MACHOVEC: Vom Sinn des menschlichen Lebens. — A cseh filozófus tanulmánykötete az emberi élet értelmének problematikáját vizsgálja. Olyan kérdést feszeget tehát, amely korunk emberének egyre sürgetőbben megnyilvánuló igényét fejezi ki. Machovec vállalkozása ugyanakkor a marxista bölcsélet régi adósságából is törleszteni kíván. Ismeretes, hogy hosszú időn át az élet értelmének tanulmányozása alproblémának minősült, s ebben a dogmatikus elzárkózásban nem nehéz a neopozitivizmus hatását felismernünk. Művének első részében Milan Machovec a filozófia- és etikátörténet legjelentősebb kísérleteit mutatja be az élet értelmének meghatározására. Számba veszi a kérdésre adott vallásos, epikureista, sztoikus és utópista válaszokat. A második részben saját felfogását fejtja ki. Kon-

TÉKA

cepcióját a műszaki civilizáció térhódításának, a Koszmosz ostromának, az intézmények szorításában elidegenedő modern ember helyzetének elemzésére építi fel. Nagy súlyt helyez a dialógusra, amelyben nem csupán az ellentétes nézetek szembeállításának módszerét, hanem az emberi létforma elidegeníthetetlen tartozékát is látja. (Rombach, 1971.)

Tavaszi szél vizet áraszt. — A 200 magyar népdal — Almási István összeállításában és előszavával — átfogó képet nyújt a magyar népköltészet és népzene legelterjedtebb műfajáról. Mind művészi, mind tudományos szempontból körültekintő és igényes válogatás 14, részben ma már nehezen hozzáférhető jelentős zenei kiadványból, kezdve Bartók és Kodály immár klasszikus gyűjteményeitől, a régi és új stílusú népdalok legjellemzőbb és legfontosabb típusaiból. A csoportosítás zenei elvű, Vargyas Lajos rendszerezését követi. Az ebbeli s egyúttal a magyar népdal világában való tájékozódást a Dallamutató könnyíti meg. A szép köntösű kötet — az Előszó vallomása szerint — a maga korában rendkívüli sikert, nyolc kiadást megért s a magyar népzene ápolásának és terjesztésének valóságos mozgalmát elindító *A mi dalaink* című népdalgyűjteménynek kíván méltó utóda lenni. *A mi dalaink* 230 dallama óta ez az elmúlt három évtized leggazdagabb hazai magyar népdalkiadványa. A magyar népzene, a zenei anyanyelv megismerésének és a zenei nevelésnek mindenkihez, minden társadalmi réteghez és mindegyik nemzedékhez szóló kézikönyve. (Kriterion, 1972.)

THOMAS MANN: A Buddenbrook ház. — A század első évében ezzel a regénnyel indult egy zseniális életpálya.

dennapi ember, korunk átlagembere a tudományos-műszaki forradalom bonyolult világában. Az általános műveltség arzenáljából ma már nem hiányozhat a modern természettudományos felfedezések és technikai alkalmazásuk ismerete, ám ennek megszerzésére ma már nem elegendők az iskola közvetítette természettudományos információk, elengedhetetlenül szükséges a folyamatok továbbtanulás. Szükséges továbbá az emberek tudatának átalakítása. A tudományos-műszaki forradalom magasabb igényeket támaszt minden emberrel szemben, a formálódó jövőért csak az egész emberiség, országonként tehát csak az egész nép vállalhatja a tudatos felelősséget.

Érthető tehát, hogy az utóbbi időben egyre nagyobb hangsúlyt helyezünk a tudományos ismeretterjesztésre, amelynek hazai magyar nyelvű formái most egy újjal gazdagodtak: a Kriterion Könyvkiadó „Korunk Könyvek” címmel indult sorozatával, mely talán nem más, mint a „Téka”-sorozat „továbbgondolása”, kiterjesztése a modern tudományokra. Célja méltányosan képviselni közművelődésünkben a modern természet- és társadalomtudományokat, megkönnyítve az olvasók tájékozódását a szakirodalomban, és felkészítve őket a nagyobb fajsúlyú művek megértésére. De bizonyára célja a sorozatnak a romániai magyar tudományos gondolkodás serkentése és új szerzői gárda toborzása is.

*

A „Korunk Könyvek” sorozat első kötete Marx Györgynek, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem professzorának — a nemzetközileg is elismert atomfizikusnak — esszégyűjteménye.* Marx György sokoldalú tudós: neve már ott szerepel a fizika írott történetében a modern fizika egyik legfontosabb alapelveinek, a leptontöltés megmaradásának felfedezőjeként; ugyanakkor kiváló tollú eszéírő és tudománynépszerűsítő is.

„Gyorsul az idő”, s ez a gyors fejlődés, az egyre inkább kiéleződő verseny megköveteli a népművelés közzégyűlését, a népművelés régi módszereinek megújítását — vallja. A tudományos-műszaki forradalom „barikádjain” mintegy öt évenként „véreznek el” az elavult tankönyvek. A lemaradás szinte elkerülhetetlen, csak a társadalom egy rétegét nem szabad soha érintenie, s ez a réteg az oktatók széles tömege. Az ő munkájuk meghatározó a jövő szempontjából. Ezért lehetőség szerint a *legtehetősebb* fiatalok közül kell kiválasztani a jövő nemzedék oktatóit. A gyorsuló idő sürgetését eddig is a nevelők értették meg legjobban, s ezért e gyűjteményt elsősorban nekik ajánlja a szerző.

Az ifjúságnak ma tízszer annyi ismeretanyag áll rendelkezésére, mint amennyit szüleik tudhattak; háromszor annyit tanulnak, mint amennyit szüleik tanulhattak; mégsem mutatják a „telítődés” jelét, csak a fölösleges adatok tömege van terhükre. Nem

* Marx György: Gyorsuló idő. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

kell tehát a fiatalokat a „tananyag-robbanástól” féltetni, szükséges viszont, hogy a nevelők ne azt tanítsák, amit ifjúkorukban az előző nemzedéktől maguk megtanultak — állapítja meg Marx György. A korszerű műveltség nem ismerethalmaz, hanem élő *egység*. Világosan és egyértelműen mutat rá a szerző arra a hatalmas és fontos feladatra, amely a majdani XXI. század pedagógus-nemzedékeire és iskolájára hárul. A modern iskola célja nem lehet más, mint a műveltség aktivizálása, hiszen a mai — és a jövődöbéli — információrengetegben való tájékozódás nemcsak a legaktívabb tudományágakban létkérdés, a kényelmesség a népek és országok kulturális tekintélyének apadását és a relatív élet-színvonal csökkenését is maga után vonhatja.

Marx György félreérthetetlenül felhívja figyelmünket arra a leckére, amire az atomkor tanít. Vállalnunk kell a tudás örömét és kínját. A nukleáris energia csapjait óvatosan is megnyitva, ezt a hatalmas erőt békés célokra fordíthatjuk, ám ugyanakkor egymásra is szabadíthatjuk az energia millió fokon perzselő tűznyalábját. A jövőt mi választjuk, vagy a Nobel-díjas fizikus, Gábor Dénes szavaival: „a jövőt nem lehet megjósolni, de lehet alakítani”. S ebben a *lehetséges* jövő-alakításban óriási mind a tudósok egyéni, mind pedig az egész társadalom közös felelőssége. Az igazi tudós nem csupán az atomokat és a csillagokat szereti, de az embereket is — vallja Marx György. Egymásért vagyunk felelősek. A kutatás ember voltunknak immár olyan örök parancsa, mint a szeretet, s ebből következően a modern természettudományoknak össztársadalmi tulajdonba kell átmenniük.

A modern tudományos világkép mélyreható, emberiség-méretben való értése nélkül a fizikai pusztulás veszélye fenyeget mindnyájunkat.

Selinger Sándor

Jegyzetek Pilinszky János költészetéről

Ferenczi Béni szobra, Kondor Béla rajza egy fájdalom, meggyötört arcú embert ismertet meg velünk: Pilinszky Jánost, a költőt. A szenvedésre minden idegszálával rezonáló költő néz az olvasóra régebbi kötetének, a *Harmadnapon*-nak fotójáról is. Azt hisszük, nem túlzás az, ha Pilinszky emberi-költői arculata egyik legjellemzőbb vonásának ezt az örökös fájdalomban élelt, szenvedni akarást érezzük.

*Tovább nem ámitom magam,
nincsen ki megsegítsen,
nem vált meg semmi szenvedés,
nem véd meg semmi isten.*

(Téli ég alatt)

Ezzel a — kortársai, főként a derék lübecki polgárok szerint — kulcsregénnyel, amely miatt évtizedekig nem jelenhetett meg szülővárosában. Csak mint Nobel-díjast „fogadták vissza” s avatták díszpolgárrá a büszke és gazdag északi Hansa-város bürgerei legnagyobb fiukat, 1929-ben. Ez ma már irodalomtörténet, a regény viszont, e monumentális család krónika túlélte családok, osztályok hanyatlását. A túlfinomodásnak, a dekadenciának az a megragadhatatlan finomságú hangulata, amely a regényt áthatja, Proust mellett talán leginkább Thomas Mann-ban találta meg legmesteribb ábrázolóját. (*Európa*, 1971.)

LEV TOLSZTOJ: Karenina Anna. — Próbáljuk úgy olvasni ezt a regényt, mintha Tolsztoj a sokkal későbbi Kreutzer szonátát a Karenina replikájának szánta volna. A kettő együtt az igazi Tolsztoj teljes véleménye házasságról, szerelemről, az előkelő emberek, az író osztályabeliek szerelméről és házasságáról. Ha hozzágondoljuk még kiegészítésként Tolsztoj naplóját meg a feleségét — nem csupán regényei forrásvidékéhez kerülünk közelebb, de azt is könnyebben megértjük, milyen volt az a világ, amelyből az aggastyán elmenekült, élébe menve halálának. Spenglerrel ritkán érthetünk egyet. De van egy mondata, amely Tolsztoj újraolvasásakor elhessegethetetlenül emlékeztetünkbe idézi magát: „Tolsztoj Krisztusról beszélt, de Marxot gondolta.” (*Európa*, 1971.)

FEKETE SÁNDOR: Az emberevő komédiája. — Az esszéíró, az irodalomtörténész, a kritikus, a költő Fekete Sándor egyszerre van jelen ebben a rendhagyó komédiában, amely nemcsak alcímében („avagy őserdei szümpozion”) emlékeztet a *Folyosói szümpozion* szellemes, csípős, gon-

TÉKA

dolatilag-etikailag szilárdan megépített dialógusaira, hanem irodalom- és világláttatásában is. Ezúttal nem közvetlen pályatársait és a jelenkort, hanem a nagy elődöket „célozza meg”, s a világtörténelmet fagatja, mindenekelőtt Madách modorában, de kölcsönöz Vörösmartytól, Aranytól, Petőfitől, Katona Józseftől, sőt a *Hamlet*-ből, a *Candide*-ből, a *Faust*-ból és a *Micimackó*-ból is. A fintornak, de komolyan veendő szerzői magyarázatnak is szánt „függelék”-ben a darab három rétegét különbözteti meg: a bohózatit, sőt kabaré-jellegűt, a paródiát és a szatirikus történelmi karikatúrát. E rétegek közül egynek megértése is jó szórakozást kínál, aki azonban mindhármát „fogja”, a szórakozáson túl igazi esztétikai élményben részesül, amely izgalmas történelmi-irodalomtörténeti lecke is, egyetemi szinten, valóban kabaréba csomagolva. (*Magvető, 1971.*)

A kecskés ember. — Kriza után az erdélyi népköltészet szervezett gyűjtésére a legjelentősebb kezdeményezés a Kemény Zsigmond Társaság 1896-os és 1897-es pályázata volt. Az utóbbira beküldött és fennmaradt három népmese-gyűjtemény 90 meséjéből először Berde Mária közölte 22-t. A pályaművek külön feldolgozására csak az elmúlt évtizedekben került sor: 1955-ben (*A szegény ember vására*), 1969-ben (*Az élet vize*), ezúttal pedig a harmadikra, Kolombán István udvarhelyszéki gyűjteményére. Meséinek legjavát (40-ből 27-et) Olosz Katalin teszi közzé, eredeti kutatásokon alapuló bevezető tanulmánnyal a Kemény Zsigmond Társaság pályázatairól, Petelei István szerepéről, Kolombán gyűjteményéről és életéről, a kötet végén pedig tudományos értékű jegyzetekkel — bennük a nem népi eredet vagy a töredékesség, rossz

Az emberi lét elidegeníthetetlen részének érzé a szenvedést. Tudja, hogy sokszor büntelenekként, ártatlanokként bűnhődnek, szenvednek az emberek. Nincs ereje kiszakítani magát a szenvedés béklyói-ból, de nem is látja értelmét e sziszifuszi küzdelemnek. Mezítelen, kiszolgáltatott az ember, mint „elítelt fegyenc”. József Attila utolsó verseiben a „halál partszegélyein” járva sebeit „elvakarta”, árvának érezte magát, és sorsa kilátástalanságát így fejezte ki: „be vagy zárva a Hét Toronyba / és már sohasem menekülsz.” (*Karóval jöttél*) Ide, a menekülni nem tudó, szenvedésre teremtett kései József Attilához kötődik Pilinszky János költészete.* A magányos költő a végtelen távolok borzongató hidegéről szölt („a semmi ágán ül szívem”), Pilinszky János is a csillaghálóban partvont halakkal azonosítja az embereket („szánk a semmi-ségbe tárog, / száraz úrt harap.” — *Halak a hálóban*). József Attila verseiben visszatérő motívum a tagadás, a világgal való szembefordulás, a világ elutasítása. Pilinszky verseiben is hasonló figyelhetünk meg: neki a világ kihűlt „senkiföldje”, az ember a „semmi habjaiba dőlt”, „nem válthat ki poklainkból semmi szenvedés”.

*Én nem kívántam megszületni,
a semmi szült és szoptatott,
szeress sötétben és kegyetlen,
mint halottját az itthagytott.*

(*Tilos csillagon*)

Igy éli át korunk emberének magányát, így fokozza kozmikusát ezt az érzést, vetíti ki a világra saját egyedülletét, szenvedését. Pilinszky nem folytatja a *Nyugat* lírikusainak olykor keresettnek tűnő magánylíróját. Ő — mint József Attila is — átélte a fasiszta „szörnnyállamok” rettenetét, az „új ordas eszmék” pusztítását, így lett lírájának egyik alapvető motívuma az elutasítás.

Katonaként került 1944 őszén Németországba. „Itt egyrészt olyan méretű, esszenciális ürességet és hazátlanságot kellett tapasztalnom, mintha József Attila skizofrén világhiánya objektívalódott volna, egyetemes fokon.” Pilinszky János költészetében évtizedek múlva is felmerül a koncentrációs táborok emléke, az ott szenvedők arca. Ha lehunyja szemét, ha próbálja is feledni őket, nem tudja, belülről vetítődik ki újra és újra a francia fogoly, a kockacsendben kirajzolódó fegyencfej képe. A háború, a meghurcolt ember élménye vezeti el a művészet igazi lényegéig: a humánumig. A *Sötét mennyország* című koncentrációs oratóriumát a Thomas Mann-i lelkiismeretébresztő humanizmus iratja meg a költővel. A rabruhás R. M., az öregasszony és a kisfiú prágai, varsói emlékeket idéznek fel: éj-sötétet, arcok ráncait. S Németország hamuszín borzalmát, gót betűit, halálos csöndjét, a magány irtózatát. A jót üldözik, az emberséges farkast is agyonverik a farkasszívű emberek. Az üldözöttek-

* Pilinszky János: Nagyvárosi ikonok. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1971.

nek semmijük sincs, csak emlékeik, csak haláluk: „Már csak a rabruha kifoszló cérnaszála van velem.”

Pilinszky nem tud felejteni. Évek, évtizedek múltak el, s ő mindig látja a halálba menő, meghurcolt, esendő emberket. Auschwitz ma múzeum. A költő korunk rettenetes erekléit nézve így vall az *Ars poetica helyett*-ben: „A humánus egymaga tehetetlen azzal szemben, ami egyszer lezárult, s legfeljebb az emlékezés illúziójával képes behatolni a múltba. Viszont a legtündöklőbb jövő is mit ér? — amorális sivatag, üres elvontság a jövőtehetetlen konkrétumokkal hátában.” Az üldözöttek egyetlen bizonyossága a halál volt. A költő a végzetes pillanatban csak így reménykedhet:

*Mert megölhettek hitvány zsoldosok,
és megszűnhetett dobogni szíve —
Harmadnapra legyőzte a halált.
Et resurrexit tertia die.*

(Harmadnapon)

A háború élményétől megszabadulni soha nem tudó költő nagy magányosságában szeretne a szerelembe fogódzkodni. Hangja könyörgő, irgalomért fohászkodó. A bordái közt levő, mindig égő seb: stigma a szerelem Pilinszkynek, s „csak mélyebb lesz a mély seb.” (*Stigma*) Másból a szerelem szenvedélyének örült harca, kilátástalan távlatai rajzolódnak ki előttünk: „Mi lesz velem, s mi lesz veled? / Vigasztalan szeretlek! / Ulünk az ég korlátain / mint elítélt fegyencek.” (*Trapéz és korlát*) Majd a szerelem is végtelenül távolinak tűnik fel, szinte emberfölötti és elérhetetlen: „a világ végén pihen a szerelmem.” (*A tengerpartra*)

A csalódott költő magányát egy remekművű vers őrzi: az *Utószó*. Lukácsy Sándor vallott egyszer e versről az *Új Írásban*: „Tömörsege kristályfelületéről lesiklanak a kritikus elemző szerszámai.” A vers varázsa szinte megmagyarázhatatlan: váratlan kérdések („Emlékszel még?”) és fájdalom-tömör válaszok az első versszakban. Látszólag költőietlen egyszerűség („Tél van azóta, téli éjjel.”). A végtelemben ívelő mondat hidegsége („megágyazol a holdsütésben”). Fájó kiáltások („Segítetek hófödte háztetők!”).

*Szerettelek! Egy kiáltás, egy sóhaj,
egy menekülő felhő elfutóban.
S a lovasok zuhogó, sűrű trappban
megjönnek a csatakos virradatban.*

(Utószó)

Pilinszky magányát oldja anyja iránti szeretete. Szerelméhez fordulva is rá hivatkozott. Anyja halála összetöri. A szavak és mondatok összekuszálódnak, a fájdalom megroppantja a mondatok ívét:

*Anya, anya. Hétköznapok.
Haláloed hallom s hívlak én.
Írtóztató hétköznapok
Szegény, szegény, szegény, szegény.*

(A tenger)

TÉKA

szerkesztés miatt nem közölt mesék és mondák cselekményének pontos, eligazító ismeretetésével. (*Kriterion*, 1972.)

JEAN BAYET: Literatura latiná. — Tetszetős köntösben, gazdag tartalommal jutott el hozzánk a latin kultúra tudós ismerőjének életművet összegező könyve. A harmadszázada elhunyt szerző sajátos módszerrel dolgozta fel a latin irodalom történetét a nép és a nyelv kialakulásától a keresztény költőig, Prudentiusig és nolai Szent Pálig. Mintegy munkájuk közben lepi meg az írókat, így tárva fel költészetük, retorikájuk, prózájuk sajátos világát, egyedi értékeit. A könyv másik nagy érdeme az, hogy bővelkedik eredeti következtetésekben, napjainkban is hasznosítható tanulságokban. (*Univers*, 1972.)

JÓKAI MÓR: Fekete gyémántok. — Az egyik legnépszerűbb — 25 magyar és 32 idegen nyelvű kiadást megért, színpadra és filmre is vitt — Jókai-regény ezúttal a Tanulók Könyvtára sorozatban látott napvilágot. A regény a múlt század hatvanas éveinek társadalmába vezet. Főhőse, Berend Iván, az idegen tőkével szegül szembe — a kiegyezés korában! —, a polgárosodás nemzeti útját képviseli. Alakja a demokratizmus, az önfeláldozó emberség, a közösségi érzés, a tetterő szimbólumává nő. Rendkívül érdekes a regényben a Jókait másutt is foglalkoztató természettudományos és társadalmi utópia elemeinek vonulata. (*Dacia*, 1972.)

BAKCSI GYÖRGY: Dosztojevskij világa. — Ma már nemcsak a nagy orosz író műveiről és életéről szóló monográfiák, de a műveit elemző munkák újraértelmezései és összefoglaló ismertetései, e másodlagos monográfiák is las-

TÉKA

san könyvtár-méreteket öltenek. Bakcsi György, akinek ez a könyve az Írók Világa sorozatban jelent meg, igyekszik megtisztítani a rárakott sallangoktól mind az életművet, mind pedig az író életét. A leghűbb tanút, az író feljegyzéseit szólaltatja meg, amelyekhez csak a megértés megkönnyítése végett fűz magyarázatokat. A kötet szerzője igyekszik bizonyítani, hogy „a nagy orosz” olyan művész, aki minden fölösleges belemagyarázás nélkül is megérthető, hiszen kora életérzését fejezi ki. (Európa, 1971.)

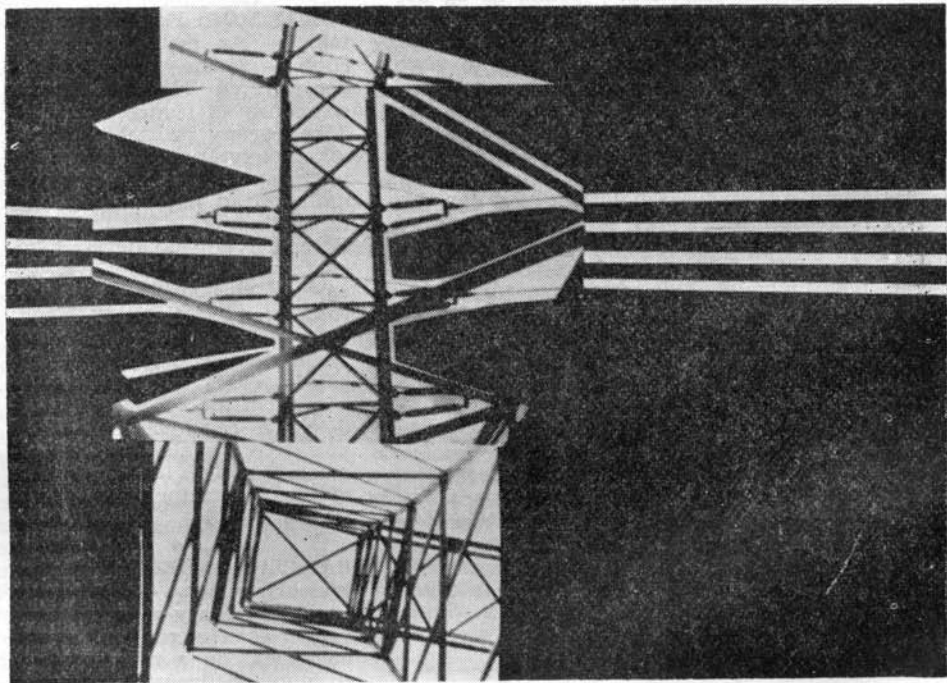
Ady nagy megpróbáltatásaikor Istenhez fordult, hitetlenül hitt benne. Pilinszky is a félelem zátonyain járva, félve kérdezi: „Számíthatok rád istenem?” (Panasz)

Nincs tájlírája Pilinszkynek. A tájélmények más témájú verseinek elemei csupán, a mondandó képi megfogalmazására valók.

A *Nagyvárosi ikonok*: Pilinszky János összegyűjtött versei, mintegy százhatvan oldalnyi mű — harminc év alatt. Kevésnek tűnik. De a halhatatlanságot nem súllyal mérik. „Nem az a fontos, hogy a madár hányszor csap a szárnyával, hanem hogy íveljen.” A költő utóbb már csak pár sorra szűkíti a verset, a nyelv minden díszítőelemét mellőzve.

Értékelése a múltban vitákat kavart. Ma már, azt hisszük, vitán felül áll Pilinszky szikár életművének klasszicitása, tanítványokat vonzó kristálytöménysége, egyetemessége.

Szekér Endre

Magasfeszültség (Kabán József fotógrafikája)